

11. Borcz A. Działania wojenne na terenie ziemi przemyskiej i sanockiej w latach „Potopu” 1655–1657. – *Przemysł*, 1999. – 140 s. 12. Kupisz D. Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717. – Lublin: Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – 468 s. 13. Gliwa A. Najazd szwedzki na Ruś Czerwoną w 1656 r. Zniszczenia i straty materialne na obszarze ziemi przemyskiej // *Rocznik Przemyski*. – Przemysł, 2011. – T. XLVII. – Zesz. 1, Historia wojskowości. – S. 3-34. 14. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum t. zw. Bernardyńskiego we Lwowie, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału krajowego / Antoni Prochaska. – Lwów, 1911. – T. XXI. – 753 s. 15. Лисейко Я. Підготовка та організація військового походу сяноцьких ланових жовнірів у 1653 р. // *Вісник Національного ун-тету “Львівська політехніка”*. Серія „Держава та армія”. – Львів, 2013. – № 752. – С. 19-23. 16. Gerlach J. Żołnierz łanowy i dymowy w Polsce feudalnej // *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. – Toruń, 1955. – T. VI. – Zesz. 1-4. – S. 73-80. 17. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 15 Сяноцький гродський суд, оп. 1, спр. 168. 18. Лисейко Я. Військові формування Сяноцької землі у XVII ст. // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. – № 693: „Держава та армія”. – 2011. – С. 40-45. 19. Вінниченко О. Переписи посполитого рушення шляхти Сяноцької землі в 1617–1629 рр. // *Вісник Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка. Історична серія*. – Вип. 37/2. – Львів, 2002. – С. 13-48.

УДК 94 (477.83/86):329.17

А.Я. Нагірняк

Національний університет “Львівська політехніка”

Інститут гуманітарних і соціальних наук

КИРИЛО ТРИЛІОВСЬКИЙ – ОРГАНІЗАТОР СІЧОВОГО РУХУ У ГАЛИЧИНІ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

© Нагірняк А.Я., 2014

Висвітлено діяльність відомого галицького громадсько-політичного діяча Кирила Трильовського, який як представник ліворадикального напрямку створив на початку ХХ ст. в легальних умовах Австро-Угорщини січові організації.

Ключові слова: Кирило Трильовський, ліворадикальний напрям, Австро-Угорщина, січові організації.

The article highlights the work of the famous Galician public figure Cyril Tryl'ovs'kyi who being a representative of left radical direction in the early twentieth century in legal terms of the Austro-Hungarian created Sich organizations that were the first proto-type of military forces, and later on their basis Ukrainian national connections in the Austrian armed forces were created.

It was determined that in addition to officially defined tasks – providing fire security, development of physical training of youth – “Sich” directed its activities in the extension of education, organization of social life.

Within Sich movement many financial institutions and cooperatives appeared. They were considered the economic basis of the national government in the future.

The organizational and physical training in the Ukrainian “Sich” contributed to the creation of national military structure within the Austrian Armed Forces before the First World War. During the time of War K. Trylovskyi contributed to the formation of national military units.

This paper traces the process of forming social and political views of Cyril Tryl'ovs'kyi on the background of socio economic and political development of Western lands in the late XIX - early XX century.

Even being a student Cyril Tryl'ovs'kyi entered the Ruthenian- Ukrainian Radical Party which formed its ideological and political views and determined the direction of future life path. Soon the young lawyer became one of the most active and popular party leader. At the seventh congress in October 1898 Cyril Tryl'ovs'kyi along with Ivan Franko and Michael Pavlik was elected Chief Executive. Despite the fact that K.Trylovskyy shared the same ideas as Drahomaniv, he always had his stable position, which often led to conflicts with the leadership of the party.

The article analyzes the activity Cyril.Trylovskoho before and during World War I on the formation of national military groups, discovered his role in the creation and deployment of military activities of Sich Legions.

He joined the main Ukrainian Council while working as a member of the total Ukrainian Council in Vienna.This paper investigates the role and place of Cyril Tryl'ovs'kyi in social and political processes of Western Ukrainian National Republic period. It was stressed that the activity K.Trylovskyy during Western Ukrainian National Republic was aimed at nation-building. In October 1918 he joined the Ukrainian National Council of Ukrainian National Republic. During 1918-1919. Cyril Trylovskyy worked as deputy head of the district department of the National Council in Kolymna, a member of the Committee of Foreign Affairs,he was a member of the military and administrative committee Ukrainian National Republic. In April 1919 K.Trylovskyy was elected to the Regional Land Commission, which implemented the project of agrarian reform. As a member of Ukrainian National Republic he held a special position and supported the need for party building and the reactivation of the Radical Party.

At the same period Cyril Trylovskyy created Peasant - radical club that became the basis of Peasant - Radical Party, and in February 1919, reestablished the publication of radical newspaper “ The public voice” in Colomya.A separate line of investigation is devoted to studying the peculiarities of the Ukrainian youth and national sport organizations and the role of Cyril Tryl'ovskyy in this movement during interwar period in Poland. After the fall of Western Ukrainian National Republic Cyril Trylovskyy worked in the government of Ye.Petrushkevych. His political activity was aimed at expansion of Peasant - Radical Party in Eastern Galicia and Ukrainian national council. In 1921 Cyril Trylovskyy created working sports association “ Sich”, which represented the Ukrainian workers in International competitions in Vienna. Back in Galicia, K.Trylovskyy tried to reactivate the Sich organizations, but under the rule of the Polish government that was practically impossible. At the same time, he positively assessed the national sports movement (“Sokil”, ‘Plast’) and contributed much to it’s development.

Key words: Cyril Tryl'ovs'kyi, Ukrainian Radical Party, Austria-Hungary, Ukrainian "Sich" organizations.

Сучасний етап розвитку історичної науки в Україні дає можливість звернутися до вивчення життя та діяльності осіб, які були організаторами українського національного руху та учасниками боротьби за Українську державу. Однак одним із важливих завдань сучасної історичної науки є дослідження не лише життєвого шляху персоналій, а й змісту їх професійної діяльності та її впливу на суспільно-політичні процеси. В такому контексті ми розглядаємо і постать К. Трильовського, який увійшов в історію насамперед як громадський діяч і організатор січового-стрілецького руху, з діяльністю якого були пов’язані найвідоміші події українського життя початку ХХ ст.

Аналізуючи останні дослідження і публікації з цієї проблеми, слід зазначити відсутність ґрунтовних наукових праць. З огляду на національно-патріотичний зміст діяльності громадського діяча, цю проблему не було досліджено в радянський період.

В. Глаголюк зазначає, що прізвище цього громадсько-політичного діяча, не кажучи вже про його політичну діяльність, рідко згадується у підручниках з історії України, а тому К. Трильовському повинно бути приділено більше уваги в українській історії [1, с. 98].

Мета статті – окреслити діяльність К. Трильовського в період національно-визвольних змагань українського народу на західноукраїнських землях кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

К. Трильовський народився 6 травня 1864 року в селі Богутині Золочівського повіту в сім'ї греко-католицького священика Йосифа Трильовського, який згодом перейняв парохію в Будилові на Снятинщині. До гімназії ходив спочатку в Золочеві, а потім у Коломиї. В гімназії він zorganizував таємний гурток і бібліотеку [2, с.139]. Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Чернівецького, а згодом Львівського університетів [3, с. 3]. У 1894 році захистив докторську дисертацію в Кракові, а через кілька місяців у Львові склав адвокатський іспит та відкрив правниче бюро в Коломиї, яке пізніше переніс до Яблунева.

Ще студентом К. Трильовський вступає до Русько-Української радикальної партії. Тут сформувався його ідейно-політичні погляди та визначився напрямок подальшого життєвого шляху. Незабаром молодий правник стає одним із найдіяльніших і найпопулярніших лідерів партії. На сьомому з'їзді РУРП наприкінці жовтня 1898 року його разом з Іваном Франком і Михайлом Павликом обирають до її Головної Управи [4, с. 87, 88].

У міжвоєнний період галицький громадський діяч Матвій Стахів зазначав, що соціалісти-радикали “проорали всю галицьку землю, і вона поволі стала родючою до українського національного руху” [4, с.72].

Визначальний вплив на формування світогляду К. Трильовського ще в дитинстві справили Шевченків “Кобзар”. Саме під впливом Великого Кобзаря він захоплюється славним історичним минулим українського народу періоду козацької доби. Значно вплинув на формування його політичних та правових поглядів і Михайло Драгоманов. Саме тому політична та громадська діяльність К. Трильовського тісно пов'язана зі створеною в 1890 р. під ідейним впливом М. Драгоманова українською радикальною партією. За словами самого К. Трильовського, він був “завзятим Драгоманівцем” [5, с. 18].

У середині 1890-х років К. Трильовський був прихильником поглядів, які висловлював у своїй книжці “Ukraina irredenta” Юліан Бачинський (вони виходили за рамки політичної думки Михайла Драгоманова). “Трильовський писав відкритим текстом, аналізуючи погляди Драгоманова щодо української самостійності:[Драгоманов] мав у цьому питанні досить неоднозначні погляди, радше прямо заявляв, що не може собі уявити України без зв'язку з іншими російськими провінціями... Однак він бажав якнайширшої регіональної автономії, що означало фактично політичну самостійність русько-українського народу [6, с. 207]. К. Трильовський як активний член української радикальної партії завзято підтримував закріплення ідеї самостійності України в програмних документах партії на конгресі 1895 р.

Поява у дискусії молодого покоління радикалів вимог політичної незалежності Русі–України мало велике значення для всього тодішнього українського національного руху. Це був важливий етап на шляху швидкого дозрівання й самовизначення українського населення Галичини в середині 1890-х рр. [6, с. 207]

Формуючись як діяч ліворадикального напрямку, К. Трильовський головним своїм завданням вважав організацію галицького селянства. Долаючи неосвіченість, інертність та національну несвідомість українського селянства, він спрямував свою діяльність на становлення його як політичного чинника. “Поza браком політичної освіти походить у більшості нашого селянства та сумна проява, котру треба назвати політичною безхарактерністю... Нам треба партій![7, с.4]”

На виборах до галицького Сейму, які проходили у 1895 році, К. Трильовський не отримав мандату. Але відзначився активною пропагандистською роботою серед селянства, про що писали в своїх звітах до намісника старости та львівська дирекція поліції [8.ф.146.оп.7-а.-спр.38.арк.1-30].

Проведена робота дала свої результати – популярність радикальної партії та самого К. Трильовського стрімко зростала. Радикальну партію на Покутті та Гуцульщині часто ототожнювали з К. Трильовським. Коломийський повіт став місцем активної діяльності радикальної партії, яка проводилась в рамках товариства “Народна Воля”, що було засноване у 1893 році. Її першим головою обрали І. Франка, секретарем – К.Трильовського, скарбником – М. Павлика. Товариство “Народна Воля” в середині червня 1894 року нараховувала 685 членів [9. ф.146.оп.4.спр.7653-а]

Проводячи невтомну політичну діяльність, К. Трильовський водночас активно займався культурно-просвітницькою та господарсько-організаторською діяльністю. В 1884 р. К.Трильовський був одним із засновників читальні “Просвіти” в с. Карлові на Снятинщині, в 1896 р. –

бібліотечного товариства “Наука” у Снятині. У 1904 році заснував відділення кооперативного товариства “Народна Спілка” на Покутті та Гуцульщині. В Яблуневі заснував кредитне товариство, філію “Сільського господаря” та спілку для збуту худоби в Гвіздці, яку очолив Стефан Трачук.

У 1902 р. брав активну участь в організації селянських страйків. У 1905–1907 рр., агітуючи за загальне виборче право, він висунув гасла безоплатної передачі селянам усієї землі та боротьби з клерикалізмом.

Проте найвагомим здобутком громадської діяльності К. Трильовського було створення “Січей”, мережа яких у першому десятилітті ХХ ст. охопила всю східну Галичину та Буковину.

Переконавшись, що український народ повинен активно боротися за своє національне визволення, К. Трильовський усвідомлював, що ця боротьба може мати не тільки мирні парламентські форми. З огляду на це, за його словами, для українського народу необхідно “себе й військово організувати”. А для цього “треба було також боротися проти т.зв. антимілітаристичного комплексу в народі, треба було старатися відновити старі козацько-визвольні традиції, вивчити народ найголовніших військових вправ!..” [5, с. 18]. Важливо також, щоб “народ полюбив військові справи, не з приязни до Австрії, але з уваги на далеке майбутнє...” [5, с. 19].

З цією метою треба було створити товариство, яке б взяло на себе виконання такого завдання. Однак дістати дозвіл на утворення парамілітарного товариства від тогочасної крайової адміністрації було більш ніж проблематичним. Так, Галицьке намісництво не затвердило поданий взимку 1900 р. К. Трильовським та селянином Д. Соляничем статут “Січі” в с. Усті (Покуття), мотивуючи свої дії тим, що попередньо потрібно отримати окремих дозвіл на носіння товариських відзнак. Оскільки ж намісник Галичини А. Потоцький проводив відверто пропольську політику, то такий дозвіл українці, зрозуміло, отримати не могли. Через три місяці К. Трильовський все ж домогся затвердження статуту для “Січі” в іншому Покутському селі Завалля [10, с. 265]. Саме там 5 травня 1900 року відбулись збори, у яких, як згадував пізніше Микола Угрин Безгрішний [11, с. 34], брала участь незначна кількість селян, декілька міщан та інтелігентів із сусіднього Снятина. Статут товариства “Січ” у Заваллі був прийнятий рескриптом цісарського намісника від 8 березня 1900 року [6, с. 209].

Задекларовані як спортивно-протипожежні товариства, “Січі” ставили перед собою і політичні цілі. Вони виступали за загальне виборче право, за розширення мережі українських шкіл, приєдналися до боротьби за український університет у Львові. Це одразу ж викликало гоніння з боку крайової адміністрації. Крім постійних перешкод у реєстрації місцевих організацій, почались переслідування й арешти їхніх членів, репресії проти сільських громад. Як писав про ці події К. Трильовський, “поляки боялися хлопської організації... та ще у таких формах... які вони вважали на свій виключний привілей... а найбільше їх дразнила назва “Січ” та назви січової старшини... у цьому вбачалася їм гайдамаччина [5, с. 34]”.

Польська адміністрація переслідувала представників української інтелігенції, що сприяли січовому руху. Так, тільки у Снятинському і Косівському повітах втратили роботу більше 20 вчителів, які допомагали місцевим “Січам.” У відстоюванні їхніх прав у судах їм активно допомагали К. Трильовський, В. Стефаник, М. Лагодинський, І. Семанюк (Марко Черемшина). Завдяки їхнім старанням, велика кількість учителів була поновлена на своїх робочих місцях [10, с. 267].

Погрожували і самому К. Трильовському. Польська влада зінспірувала процес, у якому К. Трильовського обвинувачено в тому, що на зборах “Січі” в Боршеві нахвалявся стати Руським королем, а неписьменного Яцка Войчука зробити своїм заступником [12, с. 28-29].

Великою заслугою “Січей” стало залучення до національного руху молодого покоління галицьких українців. Саме “Січі” стали тим формуванням, де молодь знайшла вихід своїй бурхливій енергії, гартувала волю та дух. Виховній роботі з молоддю приділяв увагу “січовий Батько” – його помешкання в Коломиї стало своєрідним таємним політичним клубом, де Трильовський особисто приймав гімназійну та січову молодь у члени радикальної партії [13, с.50–52].

Члени “Січі” не тільки займались спортом та готували себе до боротьби з вогнем, а й проводили культурно-освітню діяльність. В статуті організації було записано, що “Січі” повинні боротися з неграмотністю, передплачувати часописи, купувати книжки для “Січової бібліотеки,” давати театральні

вистави. “Січ” мала проводити боротьбу з пияцтвом, картярством, повинна засновувати крамниці, каси. Для боротьби з неграмотністю велися курси писання і читання. У деяких випадках запроваджено досить строгі принципи щодо неграмотних учасників. Член “Січі,” який за три місяці не зумів на середньому рівні писати і читати, був вилучений із організації [6, с.209].

Сучасники дорікали К. Трильовському та його партійним однодумцям за їхню “антирелігійність.” Кирило Трильовський з цього приводу писав: “Наша робота, як українських радикалів, ішла в 90-х роках в напрямі національного і клясового освідомлення наших селянських мас і визволення їх зпід впливів дуже консервативного греко-католицького духовенства. Воно прямо гальмувало розвій могучих сил, які в тих масах дрімали!” [5, с.13]. Очевидно, що значною мірою духовенство заслуговувало на такі докори, однак саме греко-католицьке духовенство було тим середовищем, з якого вийшла переважна більшість провідників українського політичного, економічного та культурного життя. Зрештою, і сам К. Трильовський був сином священика.

А проте, навіть не поділяючи поглядів греко-католицького духовенства, вважаючи його опанованим аристократизмом, українські політики радикального спрямування в Галичині прагнули дотримуватися толерантності та зваженості. Як зазначав К. Трильовський, прагнучи надати “Січам” антиклерикального характеру, він разом з тим “ніколи не виступав проти самої релігії! Під час зборів і віч ані я не виступав проти священиків, ані нікому не дозволяв на такі виступи!” [5, с.60].

Досвід, здобутий К. Трильовським у практичній роботі в радикальній партії, адвокатській практиці став основою для розгортання ним практичної діяльності та створення парамілітарних сил у краї, що стали основою для формування національних військових з’єднань. К. Трильовський двічі подавав проект статуту Українських Січових Стрільців на затвердження до Намісництва у Львові і двічі він був відхилений. У результаті, “щоб таки добитися належного нам права, залишався єдиний вихід – предложити намісникові дослівний переклад статуту польського “Стшельца”, що стояв під командою Пілсудського. /.../ Отже, в імені Українського Січового Союзу вніс я втретє новий проект статуту товариства “Українські Січові Стрільці” і цим разом намісник Бобржинський мусів його прийняти, бо ж бачив перед собою статут польського “Стшельца” – в українській мові” [5, с.51, 52].

В період Першої світової війни К. Трильовський активно намагається реорганізувати Українських Січових Стрільців в національну військову одиницю в структурі Австро-Угорської армії, працює в Боевій Управі.

Кульмінацією визвольних змагань галицьких українців першої чверті ХХ століття стало утворення Західно-Української Народної Республіки. На правах колишнього українського посла до австрійської Державної Ради К. Трильовський увійшов до законодавчого органу молодії республіки – Української Національної Ради, перші тижні перебувавши в складі її віденської делегації. Та напередодні листопадового зриву він повертається в Галичину [14, с. 18, 19] й розпочинає активно розбудовувати органи новоутвореної української держави, спрямовуючи свою діяльність на трансформацію УСС у бойові підрозділи Галицької Армії. З цього приводу він зазначав: “ Кожен нарід має свою державу, то вона дбає про його безпеку при помочі війська... Тому треба й нам організувати власну військову силу – зародок української армії” [15, с. 287, 288]. Саме тому “січовий Батько” одразу ж взявся за відновлення “Січей.” Для поширення січових ідей у середині листопада 1918 року К. Трильовський заснував видавництво двотижневика “Січовий голос.” Власне це був друкований орган Українського Січового Союзу. Редактором цього часопису став Я. Навчук, а згодом “січовий Батько” [16, с. 200].

К. Трильовський був одним із найактивніших промовців на засіданнях УНРади, як заступник голови Тіснішого організаційного комітету окружної національної ради в Коломиї [17, с. 3] він постійно відвідує міста й села Покуття, виступає на вічах та зборах. Про роботу К. Трильовського у цій раді влучно висловлюється Л. Цегельський “Цікаво, що старі парламентаристи тільки зрідка брали участь в дебатах Ради. До слова рвались більше нові сили, а з політиків “зі стажем” найбільше говорили д-р Кирило Трильовський, Семен Вітикта та Безпалко” [18, с. 138].

Після окупації західноукраїнських земель Польщею К. Трильовський емігрує до Відня, де стає членом Кодифікаційної комісії в уряді ЗУНР. Як представник селянсько-радикальної партії Східної Галичини К. Трильовський увійшов до Виконавчого комітету Всеукраїнської національної

ради, створеної у Відні в січні 1921 року [19, с. 270, 271]. Брав активну участь у громадсько - політичному житті української еміграції, дописуючи до української преси США і Канади та видаючи календар “Запорожець.” Тоді ж, аби паралізувати вплив комуністів на українське робітництво, заснував у Відні робітничо-руханкове товариство “Січ,” із делегатами якого виїздив на Другу Міжнародну Робітничу олімпіаду до Праги [5, с. 64].

У 1927 році К. Трильовський повертається в Україну і намагається відновити діяльність “Січей,” але відновити січовий рух у довоєнних масштабах не вдалося. На перешкоді стала польська адміністрація, яка в 1923 р. видала розпорядження вважати неіснуючими ті товариства, які до того часу офіційно не відновили своєї діяльності.

Після невдачі з утворенням нових “Січей” К. Трильовський більше не брав активної участі в політичному житті, хоча постійно цікавився ним. Він переїхав до Гвіздця, де провадив адвокатську практику. У міжвоєнний час відновив також свою публіцистичну діяльність.

Переживши обшуки і допити НКВД, а також початок німецької окупації, К. Трильовський 19 жовтня 1941 року помирає.

Отже, як ми бачимо, К. Трильовський на тлі суспільно-політичних процесів західноукраїнських земель кінця XIX – першої половини XX століття став активним учасником українського національного життя. Громадсько-політична діяльність К. Трильовського була багатогранна та різноманітна. Постає К. Трильовського можна характеризувати як відомого політичного діяча, адвоката, депутата, журналіста та організатора січових товариств. К. Трильовський відіграв значну роль у пробудженні національної свідомості українського селянства і здобув велику популярність серед населення.

1. Глаголюк В. *Передумови виникнення Українського січового стрілецтва. Подвижництво Кирила Трильовського* / В. Глаголюк // *Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття.* – Коломия, 2007. – С.95–107. 2. Арсенич П. *Засновник “Січі” на Покутті/Дзвін, 1992. № 3–4.* – С. 139–141. 3. Баран С. *Шляхами нашого відродження* / Баран С. *Життя і Право.* – Львів. 1934. – С.3–18. 4. Стахів М. *Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях.* – Львів, 1934. – 135с. 5. Трильовський К. *З мого життя (Уривок зі спогадів)* / Гей, там на горі “Січ” *іде! Пропам’ятна книга “Січей”.* Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Едмонтон, 1965. – 432 с. 6. Томчик Р. *Політична діяльність Кирила Трильовського у 1890–1914 рр.* // *Вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка “Україна-Європа-Світ.”* Випуск №2. – Тернопіль, 2009. – С.206–211. [7, с.4] 7. Трильовський К. *Селяни, уважайте добре, на кого здаєте свою долю, свою будучність!* – Коломия, друкованим накладом Д-ра Трильовського, 1909. – С.4. 8. *Центральний державний історичний архів України у місті Львові (далі:ЦДІАУ у м.Львові)* – Ф.146.–Оп.7-а.-Спр.38.Арк.1-30. 9. *ЦДІАУ у м.Львові* –Ф.146. – Оп.4. – Спр.7653-а.]. 10. Гуїванюк М. *Січовий рух у Галичині й на Буковині початку ХХ ст. у загальнослов’янському контексті* // *Вісник національного університету ім.І. Франка Проблеми слов’янознавства.* Вип. № 55. – Львів, 2005. – С.263–268. 11. Угрин-Безгрішний М. *Українські Січові Стрільці* // *Календар Червоної Калини.* 1924. – 36 с. 12. Трильовський К. *“Проч із шляхтою! Проч із єї посіпаками”*(з етнографічного протоколу державної Ради у Відні з 22 липня 1907р). – Львів, 1908. – С.40. 13. Зварич П. *Спомини. 1877–1904.* – Вінніпег: Тризуб, 1976. – 239 с. 14. Трильовський К. *Мої перші дні у ЗУНР* // *Літопис Червоної Калини.* 1936. – Ч. 11. – С. 18, 19. 15. Трильовський К. *Про українську військову силу* // Гей, там на горі “Січ” *іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”/* Зібрав й упорядкував П. Трильовський. – Едмонтон, 1965. – С.287–288. 16. Бойчук Л. *Громадсько-політична діяльність Кирила Трильовського у період ЗУНР (1918–1923 рр.).* // *Вісник Рівненського державного гуманітарного університету Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії.* Вип. № 20. – Рівне, 2010. – С. 198–201. 17. *Покутський Вісник (Коломия)* – 1918.– 17 листопада. 18. *Станіславів у часи Західно-Української Народної Республіки: докум. свідчення, спогади, оголош., накази революційної боротьби* / [упоряд. І. Монолатій]. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ. – (Серія “Моє місто;”№16) – 2008. – 175 с. 19. *Євген Коновалець і його доба. Видання фондії ім. Є. Коновальця.* – Мюнхен, 1974. – 1021 с.